

חג החנוכה וגזירות היוונים

The Festival of Lights in Its Historical Context

(1) הלכות חנוכה ג-א-ג

- (א) בבית שני, כְּשִׁמְלְכוּ יוֹן, גָּזְרוּ גְזֵרוֹת עַל יִשְׂרָאֵל, וּבִטְלוּ דָתָם, וְלֹא הֵנִיחוּ אוֹתָם לְעֶסֶק בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת, וּפְשָׁטוּ דָם בְּמִמוֹנֵם וּבְבִגְדוֹתֵיהֶם, וְנִכְנְסוּ לְהִיכָל, וּפְרָצוּ בוֹ פְרָצוֹת וְטִמְאוּ הַטְּהָרוֹת, וְצָר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל מְאֹד מִפְּנֵיהֶם, וּלְחֻצוֹם לַחֵץ גָּדוֹל, עַד שֶׁרָחַם עֲלֵיהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וְהוֹשִׁיעַם מִיָּדָם, וְגָבְרוּ בְּנֵי חֲשֹׁמוֹנַי הַכּוֹהֲנִים הַגְּדוֹלִים וְהַרְגוּם, וְהוֹשִׁיעוּ יִשְׂרָאֵל מִיָּדָם, וְהֶעֱמִידוּ מֶלֶךְ מִן הַכּוֹהֲנִים, וְחִזְרָה מַלְכוּת לְיִשְׂרָאֵל יָתֵר עַל מַאֲתֵים שָׁנִים, עַד הַחֲרָבָן הַשְּׁנִי.
- (ב) וּכְשֶׁגָּבְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל אוֹיְבֵיהֶם וְאֲבָדוּם - בְּחֻמְשָׁה וְעֶשְׂרִים בְּחֻדָּשׁ כִּסְלוֹ הָיָה, וְנִכְנְסוּ לְהִיכָל וְלֹא מִצְאוּ שָׁמֶן טָהוֹר אֲלֵא פֶף אֶחָד, וְלֹא הָיָה בוֹ לְהַדְלִיק אֶלָּא יוֹם אֶחָד בְּלִבָּד, וְהַדְלִיקוּ מִמֶּנּוּ גֵרוֹת הַמַּעֲרָכָה שְׁמוֹנָה יָמִים, עַד שֶׁכִּתְּשׂוּ זֵיתִים וְהוֹצִיאוּ שָׁמֶן טָהוֹר.
- (ג) וּמִפְּנֵי זֶה הִתְקִינוּ חֻכְמִים שֶׁבָּאוּתוֹ הַדּוֹר שֶׁיְהִי שְׁמוֹנַת הַיָּמִים הָאֵלּוּ, שֶׁתְּחַלְתֶּם מְלִילֵי חֻמְשָׁה וְעֶשְׂרִים בְּכִסְלוֹ, מִי שִׁמְחָה וְהֵלֵל. וּמִדְּלִיקוֹן בְּהֶם הַגְּרוֹת בְּעָרֵב עַל פְּתָחֵי הַבָּתִּים בְּכֹל לַיְלָה וְלַיְלָה מִשְׁמוֹנַת הַלַּיְלוֹת. וְיָמִים אֵלּוּ הֵן הַנִּקְרָאִין 'חֻנְכָּה', וְהֵן אֲסוּרִין בְּסֻפָּד וְתַעֲנִית פִּימֵי הַפּוֹרִים, וְהַדְּלַקַת הַגְּרוֹת בְּהֶם מִצְוָה מִדְּבַרֵי סוֹפְרִים כְּקִרְיַת הַמַּגְלָה.

(2) בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת בראשית פרשה ב

- (א) וְהָאֲרִיץ הִיחָה תְּהוֹ גוֹ' ר' יודה בר' סימון פתר קרייה בדורות, והארץ היתה תהו זה אדם הראשון ללמה ולא כלום, ובהו זה קין שביקש להחזיר העולם לתהו ובהו, וחשך זה דור אנוש והיה במחשך מעשיהם, על פני תהום זה דור המבול ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום, ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ועבר אלהים רוח על הארץ, אמר הקדוש ברוך הוא עד מתי יתנהג העולם באפילה יבוא האור ויאמר אלהים יהי אור זה אברהם הה' ד' מי העיר ממזרח צדק, ויקרא אלהים לאור יום זה יעקב, ולחשך קרא לילה זה עשו, ויהי ערב זה עשו, ויהי בקר זה יעקב, יום אחד שנתן לו הקדוש ברוך הוא יום (אחד ואי זה זה יום) הכיפורים.
- (ב) ר' שמעון בן לקיש פתר קרייה במלכויות, והארץ היתה תהו זו בבל ראיית את הארץ והנה תהו, ובהו זה מדוי וביהילו להביא את המן, וחשך זה יוון שהחשיכה עיני ישראל בגזרותיה שהיתה אומרת לישראל כתבו בקרן שור שאין להם חלק באלהי ישראל, על פני תהום זו מלכות הרשעה הזו, מה תהום הזה אין לו חקר כך מלכות הרשעה אין לה חקר, ורוח אלהים מרחפת זה רוחו של משיח היך מה דאת אמר ונחה עליו רוח יי וגו', באי זו זכות משמשת ובאה מרחפת על פני המים בזכות התשובה שנמשלה במים שפכי כמים לבך. ר' חגי בשם ר' פדת ברית כרותה למים אפילו בשעת שרב רוחה שייפה. כבר היה שמעון בן זומא עומד ותוהא, עבר ר' יהושע שאל בשלמו פעם ופעמיים ולא השיבו, בשלישית השיבו בבהילות, אמר לו מה זו בן זומא מאיין הרגלים, אמר לו לא מאיין ר', אמר לו מעיד אני עלי שמים וארץ שאיני זו מיכאן עד שתודיעני מאיין הרגלים, אמר לו מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים לתחתונים כב' וג' אצבעות ורוח אלהים מנשבת אין כתוב כאן אלא מרחפת כעוף שפורח ומרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואין נוגעות, נהפך ר' יהושע ואמר לתלמידים הלך לו בן זומא, ולא שהו ימים קלים ובן זומא בעולם.
- (ג) ר' אבהו ור' חייא רבה ר' אבהו אמר מתחילת ברייתו שלעולם צפה הקדוש ברוך הוא במעשיהם של צדיקים ומעשי הרשעים, והארץ היתה תהו אילו מעשי הרשעים, ויאמר אלהים יהי אור אלו מעשי הצדיקים, אבל איני יודע באיזה מהם הוא חפץ אם במעשי אלו אם במעשי אלו, ממה דכתי' וירא אלהים את האור כי טוב הוי מעשי הצדיקים חפץ ולא במעשי הרשעים, אמר ר' חייא רבה מתחילת בריית העולם צפה הקדוש ברוך הוא בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, בראשית ברא אלהים הרי בנוי היך דאת אמר לנטוע שמים וליסוד ארץ, והארץ היתה תהו הרי חרב היך דאת אמר ראיית את הארץ והנה תהו, ויאמר אלהים יהי אור בנוי ומשוכלל לעתיד לבוא היך מה דאת אמר קומי אורי כי בא אורך וכבוד יי עליך ורח וגו'.

(3) מדרש תנחומא (ורשא) פרשת תזריע סימן יא

אדם כי יהיה בעור בשרו על ידי מה נגעים באים על ידי הזנות, וכן את מוצא בירושלים ע"י שהיו שטופין בזנות לכך לקו בצרעת מה כתיב שם ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון וגו' מה עשה להם הקדוש ברוך הוא הלקה אותם בצרעת שנא' (שם) /ישעיהו ג' / ושפח ה' קדקוד בנות ציון ואין ושפח אלא צרעת שנאמר ולשאת ולספחת ולבהדת, לכך נאמר אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת וגו' הכתוב מדבר במלכויות, שאת זו בבל שנא' ונשאת המשל הזה על מלך בבל וגו', ספחת זו מלכות מדי שהיה המן מספח עם אחשוורוש להשמיד להרוג ולאבד, בהרת זו מלכות יון שהיתה מבהרת על ישראל ואומרת כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור שאין לו חלק באלהי ישראל ואם לאו גוזרין עליו הריגה, והיה בעור בשרו לנגע צרעת זו מלכות אדום שהקב"ה מלקה אותו בצרעת ואת השר שלו שכן כתיב מדוע נסחף אביריך לא עמד כי ה' הדפו, ולעה"ב הקדוש ברוך הוא יושב בדין על מלך אדום ואומר לו למה היית משתעבד בבני...

(4) פירוש משה אריה מירקין, בראשית רבה ב:ד.

ונראה שהיוונים שליצינים גדולים היו ראו בגזירה זאת שגזרו תעלול חריף: מעשה זה מזכיר לישראל את חטאם הקדום – מעשה העגל, וגם לעשי רצונם סכנה בקיום הגזירה כי מסכן לחקוק בקרן השור.

Explanation #1: reminder of העגל (also מהר"ל below); it was also dangerous to fulfill this decree

(5) מהר"ל - נר מצוה

והנה התבאר בדבר זה דברי חכמי יון מה שרצו בזה שאמרו כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל. כי אמרו מצד שישראל עשו את העגל מיד שהוציא אותם ממצרים, אם כן מורה שאין להם ח"ו חלק באלקי ישראל. כי הדבר שהוא בעצם הוא ראשונה, והעגל היה ראשון. וזהו מה שאמרו כתבו על קרן השור לא אמרו כתבו על נייר, כי הקרן היה מן השור עצמו, ור"ל שעשו העגל, והחטא זה דבר עצמי להם ולא דבר מקרה ולכך אין להם חלק באלקי ישראל.

(6) אוצר המדרשים - חנוכה קטע ו

כיון שראו יונים שעמדו ישראל בגזירה ולא נכשל אחד מהם בשום דבר רע, עמדו וגזרו עליהם גזירה אחרת, והעבירו קול: **כל אדם מישראל שיש לו שור או שה יחקק על קרניו שאין לו חלק באלקי ישראל**, וכל כך למה כדי שלא יאכלו ישראל בשר ולא חלב ולא גבינה, ולא יהיה להם חרישה. אמרו יודעים אנו שאין יכולין לעמוד בגזירה זו. כיון ששמעו ישראל כך נצטערו צער גדול אמרו ח"ו שנכפור באלהינו, עמדו ומכרו בהמתן בין טהורה בין טמאה, והיו ישראל מהלכין ברגלים, ועליהם נתקיים ראיתי עבדים על סוסים וגו'.

Explanation #2: it rendered all meat and meat by-products prohibited (also יעב"ץ)

(7) מגלה עמוקות פ' מקץ

או שבימי מלך יון נפרע חטא של יוסף...

Explanation #3: this was divine punishment for the sale of יוסף (cf. the מדרש on מלכות)

(8) סנהדרין עד

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא שלא בשעת השמד, אבל בשעת השמד - אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אפילו שלא בשעת השמד, לא אמרו אלא בצינעא, אבל בפרהסיא - אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. - מאי מצוה קלה? - אמר רבא בר יצחק אמר רב: **אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא.**

(9) תוספות שם

ומפרש ר"ת דדוקא רצועות המנעל היו משונות משל עכו"ם דשל עכו"ם שחורות ושל ישראל לבנות ומסאני אוכמי דכלל דוכתי היינו רצועות שחורות אבל המנעל ודאי היה שחור:

(10) שאילתא מב

...מאי מצוה קלה אמר רבא בר יצחק אמר רב אפילו ערקתא דמסאנא אפילו הא דאיסור דרבנן היא מאי פרושא כדאמור רבנן נתפזרו לו מעות בפני ע"ג לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לע"ג נכנס לו קוץ ברגלו בפני ע"ג לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לע"ג כגון אלו דומה התרת ערקת מסנא דבשעת השמד אם יאניסו את ישראל לעבוד ע"ג ואינו רוצה ואח"כ יעמידוהו בפני ע"ג ויאמרו לו **כפוף עצמך והתור ערקתא דמסנא שלא תשתחוה לע"ג אלא כפיפתך היא להתיר ערקת מסנא ובלבד רואין יאמרו שהשתחוית** אסור הוא וזה הוא איסורא דרבנן שאף על פי שאינו משתחוה לע"ג אלא שוחה להתיר הואיל ונראה שוחה בפני ע"ג אמר שכל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור

(11) גיטין נז:

כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה. ורב יהודה אמר: זו אשה ושבעה בניה...אתיוהו לאידך, אמרו ליה: פלח לעבודת כוכבים אמר להו, כתוב בתורה: את ה' האמרת וגו' וה' האמירך היום, כבר נשבענו להקדוש ברוך הוא שאין אנו מעבירין אותו באל אחר, ואף הוא נשבע לנו שאין מעביר אותנו באומה אחרת. א"ל קיסר: אישדי לך גושפנקא וגחין ושקליה, **כי היכי דלימרו קביל עליה הרמנא דמלכא**, א"ל: חבל עלך קיסר, חבל עלך קיסר, על כבוד עצמך כך, על כבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה...

(12) יר' שביעית ד:ב

הדא דתימ' בינו לבין עצמו. אבל ברבים אפילו מצוה קלה לא ישמע לו כגון לוליינוס ופפוס אחיו שנתנו להם מים בכלי זכוכית צבועה ולא קיבלו מהן

Explanation #4: gives impression of conceding to זרה עבודה

(13) אוצר המדרשים (אייזנשטיין) חנוכה [עמוד 185]

תנו רבנן, בימי מלכות יון הרשעה גזרו על ישראל שכל מי שיש לו בריח בתוך ביתו יחוקק עליו שאין לשונאי ישראל חלק ונחלה באלהי ישראל, מיד הלכו ישראל ועקרו בריחים שבבתיהם. ועוד גזרו שכל מי שיש לו שור יכתוב על קרנו שאין לשונאי ישראל חלק באלהי ישראל, הלכו ישראל ומכרו שוריהם. ועוד גזרו עליהם שיהיו בועלין נשיהן נדות הלכו ישראל ופרשו מנשיהן. ועוד גזרו שכל מי שנושא אשה תבעל להגמון תחלה ואח"כ תחזור לבעלה. ונהגו בדבר הזה שלש שנים ושמונה חדשים עד שנשאת בתו של יוחנן כ"ג, כיון שרצו להוליכה אצל אותו ההגמון פרעה ראשה וקרעה בגדיה ועמדה ערומה בפני העם, מיד נתמלא יהודה ואחיו חימה עליה ואמרו הוציאוה לשריפה ואל יתגלה דבר זה למלכות מפני סכנת נפשות, שהענין פניה להיות ערומה בפני כל העם הזה. אז אמרה לו היאך אתבזה לפני אחי ורעי ולא אתבזה בעיני ערל וטמא שאתם רוצים למעול בי ולהוליך אותי לשכב אצלו. כיון ששמע יהודה וחביריו כך נועצו יחדיו להרוג ההגמון, מיד הלבישו הנערה בלבוש מלכות ועשו חופה של הדס מבית חשמונאי עד ביתו של הגמון ובאין כל בעלי נבל וכנור ובעלי זמר והיו מזמרים ומרקדים עד שבאו לבית ההגמון. כיון ששמע ההגמון כך אמר לשריו ועבדיו ראו אותם שהם מגדולי ישראל מזרע אהרן הכהן כמה הם שמחים לעשות רצוני ראויים הם לכבוד גדול, וצוה להוציא חוץ שריו ועבדיו ונכנס יהודה וחביריו עם אחותו אצל ההגמון וחתכו ראשו ובזזו כל אשר לו. והרגו שריו ועבדיו ודרסו היונים עד גמירא חוץ מעיקר המלכות. וישראל שהיו בעיר ברתת וברעד בשביל אותם בחורי ישראל. יצאה בת קול ואמרה נצחו טליא דאזלו למעבד קרבא באנטוכיא וחזרו אותו בחורים וסגרו השערים ועשו תשובה ועסקו בתורה ובגמילות חסדים. כיון ששמע מלך יונים שהרגו ישראל הגמון שלו קבץ כל עמו ובא לפני ירושלים והביא אותה במצור, ונפחדו מאד היהודים, והיתה שם אשה אלמנה יהודית שמה ולקחה שפחתה והלכה אצל שערי ירושלים ואמרה הניחו אותי לצאת שמה יעשה המקום נס על ידי, ופתחו לה ויצאה, והלכה לפני המלך, ויאמר לה מה תבקשי, ואמרה אדוני! בת גדולים מישראל אנכי ואחי נביאים ושמעתי שהיו מתנבאים [עמוד 193] שמחר תפול ירושלים בידך, כיון ששמע כך שמח שמחה גדולה. והיה לו אחד מחכמיו שהיה רואה וחוזר בכוכבים והיה אומר רואה אני שישראל חוזרים בתשובה ואי אתה יכול להם, חזור למקומך, ונתמלא המלך חמה עליו וצוה לחטפו, ואסרו ידיו ורגליו לתלות אותו על העץ אצל ירושלים ויאמר המלך מחר כשתפול ירושלים בידנו נהרוג אותו. והיה המלך מאמין לאותה יהודית ויאהב אותה ויאמר לה רצונך שתנשאי לי? ואמרה לו אדוני המלך איני ראויה אפילו לאחד מעבדיך, ואמנם כיון שלבך נוטה לזה תעביר כרוז בכל המחנה שכל מי שיראה שתי נשים הולכות אצל המעיין אל יפגעו בהן לפי שצריכה אני לילך לשם לרחוץ עצמי ולטבול. מיד העבירו הכרוז ועשתה כך, ועשה המלך משתה גדול ושתו ונשכרו, ואח"כ הלכו כל אחד ואחד לאוהליו והמלך ישב בחיקה וישן, והלכה אותה יהודית ונטלה סייף שלו וחתכה ראשו ופשטה סדין עליו, והלכה עם ראשו של מלך אצל שערי ירושלים ואמרה פתחו לי השערים שכבר עשה הקדוש ברוך הוא נס על ידי, אמרו לה לא דיין שזנית וקלקלת אלא שבאת בעלילה עמנו, מיד הראה להם ראשו של מלך, כיון שראוהו פתחו השערים ויצאו והרימו קול שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. כיון ששמעו יונים כך אמרו למחרת באים עלינו, והלכו למלך ומצאוהו בלא ראש ונפל עליהם אימה ופחד וברחו כלם, וירדפו ישראל אחריהם והרגו מהם כמה וכמה. כן יעשה הקדוש ברוך הוא נקמה בשונאינו מהרה ויחיש לנו ישועה ככתוב ובה לציון גואל.

(14) שבת כא:

תנו רבנן גר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ אם היה דר בעלייה מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים ובשעת הספנה מניחה על שלחנו ודין

(15) רש"י

הסכנה – שהיה להם לפרסיים חוק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית ע"ז שלהם...

(16) שבת מ"ה.

בעו מיניה דרב מהו לטלטולי שרגא דחנוכתא מקמי חברי בשבתא

(17) רש"י

מקמי חברי – שלא יראוהו בחצר כדאמרין בפרקין דלעיל (דף כב:) דנותנו בטפח הסמוך לרשות הרבים וידעו שהדליקו בו נר והם גזרו שלא להדליק אי נמי ביום חגם אין מניחין לדלוק אור אלא בבית ע